

'Holdninger' og 'værdier' fra en sociologisk metodesynsvinkel

Andersson, Bjarne

Publication date:
2003

Citation for published version (APA):
Andersson, B. (2003). 'Holdninger' og 'værdier' fra en sociologisk metodesynsvinkel. Roskilde Universitetsbibliotek. Skriftserie fra Roskilde Universitetsbibliotek Nr. 43 <http://hdl.handle.net/1800/225>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@kb.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

'Holdninger' og 'værdier' fra en sociologisk metodesynsvinkel.

Bjarne Andersson

Roskilde Universitetsbibliotek

basso@ruc.dk

Skriftserie fra Roskilde Universitetsbibliotek nr. 43

Udgangspunkt.

Vi må endnu en gang tage udgangspunkt i oplysningstiden for at finde frem til de tankemønstre og den videnskabelighed, der danner grundlaget for vores brug af begreberne 'holdning' og 'værdi' i dagens sociologi.

Oplysningstiden (1700'tallet) var præget af en euforisk tro på 'den menneskelige fornuft' som projekt. Et projekt, der skulle bryde de traditioner, tankemønstre og vaner der var overleveret fra slutningen af middelalderen.¹ Inden for den filosofiske fagdisciplin, som sammen med religionen udgjorde juvelerne i det datidige akademiske felt, var det filosoffer som Kant, Condorcet, Locke, Hume, Rousseau, Adam Smith og Voltaire der spillede afgørende roller i projektet.

I begyndelsen af 1800'tallet udviklede det akademiske felt sig langsomt² og vi fik udskilt nogle af de discipliner vi i dag kalder moderne.

Den del af filosofien, som udviklede sig til det vi betegner 'den kontinentale psykologi', havde for en stor dels vedkommende basis i en rationalistisk filosofisk tradition, som havde fokuseret på den menneskelige bevidsthed eller mere snævert på 'tænkning' som menneskelig aktivitet.

Hvad var fokus i denne nye gren af filosofien? Det var i hovedsagen et intellektualistisk baseret forskningsprojekt, der så bevidstheden og tænkningen som et lukket system fyldt med færdigdannede enkeltstående repræsentationer, der blev opfattet som statiske, en gang for alle givne.³ Det vi nu kalder 'tankeprocessen' var derimod ikke interessant for denne gren af den psykologiske forskningsproces.

I 1856 blev Wilhelm Maximilian Wundt medicinsk doktorand på et arbejde om "Nerveimpulser i betændte og degenererede organer".⁴ Han kvalificerede sig yderligere i neurofysiologi og blev i 1864 professor i antropologi og medicinsk psykologi i Heidelberg. I 1875 blev han professor i Leipzig, hvor lærestolen blev beskrevet som 'filosofi, med naturvidenskabelig oriente-

¹ Den store danske encyklopædi / ansvarshavende chefredaktør: Jørn Lund. København, Danmarks Nationalleksikon, 1994-2002, bd. 14, s.501ff.

² Sociologiens akademiske, administrative og kommercielle felter 1950-1970 / Bjarne Andersson & Andrzej Dabrowski, se s.129ff. i Dansk sociologisk historie : et politiseret fag gennem brud og kontinuitet / red. af Finn Hansson & Kurt Aagaard Nielsen. København, Forlaget Sociologi, 1996.

³ Disse repræsentationer, der blev aktivt billedliggjort for lettere at kunne (gen)findes og undersøges, havde en gammel tradition helt tilbage til de romerske filosoffer og havde givet anledning til mange af de mnemotekniske teknikker omkring hukommelse og bevidsthed, der helt op til 16-1700'tallet havde stor udbredelse.

⁴ International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, Elsevier, 2001, vol. 24, p.16644ff. Findes også elektronisk: <http://www.sciencedirect.com/science/journals> > Reference Works.

ring'. Her grundlagde Wilhelm Wundt det første institut for eksperimentel psykologi. Han stod forskningsmæssigt med to overleverede dogmer: for det første den allerede nævnte opfattelse af, at den menneskelige tænkning og bevidsthed er statiske størrelser og for det andet, at perception blev opdelt i en 'indre' (individuelle mentale repræsentationer) og en 'ydre' (sensorisk) komponent.

Wundt opponerede mod denne traditions grundlag, fordi den overså den menneskelige bevidstheds sande dynamiske natur. Ifølge hans opfattelse eksisterer permanente mentale strukturer kun som et postulat, og bevidsthedens essentielle kvalitet er funderet i det faktum, at den må opfattes som en proces. Han opfattede repræsentationer, holdninger, følelser som fluktuierende tilstande produceret af bevidsthedens strukturerende aktivitet.

Wundt mente at psykologien skulle undersøge erfaringer i relation til et subjekt, i modsætning til den naturvidenskabelige skabelon, hvor de undersøgte uafhængigt af et subjekt. Hans kausalitetsbegreb var differentieret på en sådan måde at 'fysisk kausalitet' var lineær i sin struktur, årsag-virkning-baseret mens 'psykisk kausalitet' var hierarkiseret, karakteriseret ved en intensiv, målorienteret opmærksomhedsproces⁵.

Leipzig-instituttets eksperimentelle program dannede hurtigt skole. Både i USA og England blev der oprettet lignende institutter hvor forskningsprogrammerne udviklede sig væk fra Wundts fysiologisk psykologiske basis (hvor testsituationen bestod i at få forsøgspersonerne til at skelne vægte af forskellig masse, linier af forskellig længde &c.), og efterhånden inkorporerede sproglige stimuli (som supplement til de rent fysiske som Wundt holdt sig til). Her skiltes vandene. Wundts opfattelse af at en egentlig udspørgen af testpersoner kun ville forplumre deres selvindsigt eller selv-observation blev angrebet og udvandet.⁶

Denne kritik blev bl.a. fremført af en af Wundts elever, Oswald Külpe, som forsvarede det standpunkt at 'tænkning' både havde en selvstændig mening og var reguleret af selvstændige love. Külpe havde ingen betænkelighed ved at arbejde med sproglige stimuli og anså ikke individets viden om "sig selv" som bragt i fare via disse stimuli.

En anden af Wundts elever, James McKeen Cattell blev i 1886 den første amerikaner der fik en tysk doktorgrad hos Wundt (måling af reaktionstider). Cattell blev senere ansat på St.Johns College, Cambridge hvor han indarbejdede Francis Galtons tentative 'mentale test' i sin målingsteori.⁷ Cattell vendte tilbage til USA og blev senere opfattet som en af de (eller den) første der havde udvidet psykofysikernes metode til at omfatte andet end simple sensoriske værdier og altså åbnet vejen for de moderne holdningsmålinger. En tredje af Wundts elever, englænderen Charles Edward Spearman udviklede også hans ideer i en mere målingsorienteret retning. Han udviklede det

⁵ Wilhelm Wundt and the Cognitive Shift / H.V.Rappard, C.Sanders & J.H.de Swart. *Acta Psychologica*, vol.46, 1980, p.236ff.

⁶ 'Introspektion' eller 'selvobservation af mentale tilstande' har spillet en central rolle for den eksperimentelle psykologis udvikling omkring det tyvende århundredes første årtier. De tre mest markante positioner var: 1) mennesket kan ikke observere sin egen mentale tilstand uden at ændre den, 2) den observerende og det observerede skal holdes skarpt adskilt, hvilket ikke er muligt ved individets introspektion, 3) introspektion findes ikke, processen er rettelig 'retrospektion' dvs. observation af erindringer om fortidige mentale tilstande.

⁷ *Encyclopedia of Psychology* / A.E.Kazdin (ed.). Oxford University Press, 2000, vol.2, p.52ff.

man kaldte 'faktor teorien'⁸ for den menneskelige tænkning. Han postulerede at der fandtes en underliggende funktion for al intellektuel aktivitet og en anden funktion specifik for den faktuelle opgave – samt selvfølgelig fejlkilder. Spearmans arbejdede med begrebet 'General Intelligence' og hans forskningspolitiske målsætning var omfattende. Vi kan lade hans 1904-artikel tale for sig selv⁹:

The present article, therefore, advocates a "Correlational Psychology," for the purpose of positively determining all psychical tendencies, and in particular those which connect together the so-called "mental tests" with psychical activities of greater generality and interest. These will usually belong to that important class of tendencies produced by community of organism, whereby sufficiently similar acts are almost always performed by any one person in much the same manner; if, for example, he once proves good at discriminating two musical tones, he may be expected to manifest this talent on any subsequent occasion, and even in another portion of the scale. - For finding out the classes and limits of these individual functions, modern psychology seems to have mainly contented itself with borrowing statements from the discredited "faculties" of the older school, and then correcting and expanding such data by inward illumination. The following work is an attempt at the more fatiguing procedure of eliciting verifiable facts; the good intention and the difficulty of such an enterprise may, perhaps, be allowed to palliate the shortcomings in its execution. Our particular topic will be that cardinal function which we can provisionally term "General Intelligence;" first, there will be an inquiry into its exact relation to the Sensory Discrimination of which we hear so much in laboratory work; and then -- by the aid of information thus coming to light -- it is hoped to determine this Intelligence in a definite objective manner, and to discover means of precisely measuring it. Should this ambitious programme be achieved even in small degree, Experimental Psychology would thereby appear to be supplied with the missing link in its theoretical justification, and at the same time to have produced a practical fruit of almost illimitable promise.

Det er tydeligt at forventningerne til denne nye gren af den eksperimentelle psykologi var skruet kraftigt i vejret. En af de forskere som Spearman inspirerede i USA var Louis Leon Thurstone (som vi vil vende tilbage til). Han tillempede Spearmans faktoranalyse til de nye beregningsmetoder og udviklede nye psykofysiske teorier specielt med henblik på måling af 'holdninger'¹⁰. Hans initiativer blev opfattet som banebrydende i forsøget på at etablere psykologien som 'en kvantitativ rationel videnskab'.

I USA var der igennem 1920'erne og 1930'erne en stigende interesse for at undersøge, måle og teoretisere omkring 'attitudes' eller 'holdninger'. Dette diffuse begreb var på ingen måde så relativt uskyldigt, som vi opfatter det i dag. Godt nok er begrebet temmelig behæftet med ideologisk fernis, og lider under forskellige teoretiske forudsætning, hvis problematiske natur vi kommer tilbage til, men vi opfatter holdninger som et almindeligt samfundsvidenskabeligt og psykologisk begreb. Sådan forholdt det sig langt fra dengang.¹¹ Begrebet var kommet 'op i tiden' omkring århundredeskiftet specielt indenfor biologien og den fysiologiske psykologi, der begge havde konsolideret sig som videnskabsgrene med et relevant og slagkraftigt begrebsappa-

⁸ Spearman anvendte også en helt ny korrelationsmetode udviklet af Karl Pearson og stod dermed også fadder til 'to-faktor-analysen'.

⁹ "General Intelligence", objectively determined and measured / C.Spearman. American Journal of Psychology, vol.15, 1904, p.205. Findes også elektronisk: <http://psychclassics.yorku.ca/Spearman/>

¹⁰ Thurstone havde en forskerstilling på University of Chicago. En af hans første artikler var 'Psychophysical Analysis' publiceret i American Journal of Psychology i 1927.

¹¹ Gennemgangen her baserer sig på ref. note 2, s.186ff.

rat for så vidt det gjaldt forklaring af menneskelig adfærd. Psykologiens generelle behavioristiske drejning skabte en del problemer for indoptagelsen af holdningsbegrebet. I den generelle psykologi arbejdede man med begrebet 'habit' eller 'vane' som elementet, der skulle forklare den menneskelige adfærd. Den eksperimentelle psykologi bevægede sig før første verdenskrig og i mellemkrigsperioden hen mod en position, der i stigende grad fjernede sig fra en behavioristisk position. Holdningsbegrebet blev frem for alt bredt ud, så det repræsenterede den bredest mulige mentale tilstand, indeholdende de bevidste og refleksive sider af menneskelig tænkning. I denne periode befandt sociologien sig (i modsætning til psykologien) i bunden af det akademiske hierarki på vej opad, og sociologerne havde brug for at inkorporere begrebet i deres teoridannelse, dels fordi det var nyt og dels fordi det så tydeligt kunne blive et vigtigt våben i kampen om tildeling af forskningsressourcer. Sociologernes strategi blev kort sagt: exit behavioristernes 'vane' og anbefaling af refleksive, tankebærende elementer i holdningsbegrebet, så sociologerne kunne reklamere med at de havde nøglen til forståelse (og forudsigtelse) af menneskelig adfærd. Dette havde så den afsmittende effekt, at holdninger blev et meget centralt element i tidens (og stedets) sociologiske forskning.¹² Den her beskrevne udvikling blev kraftigt styrket af de tendenser der både for psykologien og sociologien gjorde anvendelsen af teoretiske statistik til et mantra (succeskriterium) for 'den moderne videnskab'. Georg Lundberg diskuterede i 1946 i sin berømte pamflet "Can Science Save Us?" nødvendigheden af en 'natural science of society', og han erklærede: 'the best hope for man in his present social predicament lies in a type of social science strictly comparable to the natural sciences'. Hvis ikke sociologien kunne leve op til dette krav, var det hans faste overbevisning at al undervisning og samfundsvidenskabelig forskning alene ville reproducere tidligere tiders fordomme og fejl.¹³

Begrebsafklaring.

Som det efterhånden fremgår så dækker selve begrebet 'attitudes' eller 'holdninger' over flere begrebssæt udviklet indenfor forskellige faglige discipliner. En autoritativ definition¹⁴ lyder:

The term 'attitude' refers to a hypothetical construct, namely a predisposition to evaluate some object in a favorable or unfavorable manner. This predisposition cannot be directly observed and is inferred from individuals' responses to the attitude object, which can run from overt behavior (such as approaching or avoiding the object) and explicit verbal statements to covert responses, which may be outside of the individual's awareness (such as minute facial expressions).

Vores næste skridt på vejen til en større afklaring af hvad 'holdninger' er for en størrelse i samfundsvidenskaberne (vi kan med god samvittighed medtage både psykologien og sociologien her) bliver et forsøg på dels at afgrænse

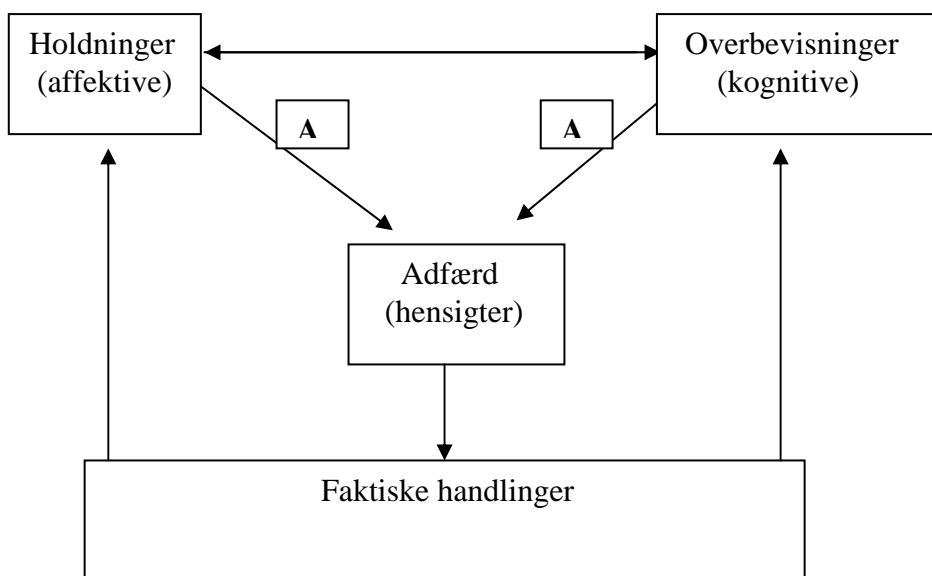
¹² Denne gennemgang baserer sig på The matter of habit / Charles Camic i American Journal of Sociology, 91, 1986, p.1039-87.

¹³ Can Science save us? / George A. Lundberg, 2.ed. 1961 [1947], New York, p.8.

¹⁴ Op.cit. note 4, vol.1, p.905.

og dels at relatere de begreber vi indtil nu har behandlet til hinanden. 'Holdning' har en stærk binding til individet, som vi så ovenfor, men megen af den forskning, der beskæftiger sig med holdninger ønsker at analysere aggregerede eller makrosammenhænge; hvad vil danskernes holdning være til givne politiske tiltag, hvilke faggrupper vil støtte resp. modarbejde etnisk integration på arbejdsmarkedet &c.¹⁵ Vi har altså en situation der nogenlunde kan summeres sådan: hvordan analyserer vi holdninger på dels et mikro- og dels et makronivo, og hvordan behandler vi de mulige fejlkilder der kan opstå på begge niveauer og i generaliseringsprocessen fra mikro- til makronivo.

Lad os starte med et forsøg på at specificere de teoretiske elementer, der indgår i og udgør begrebskomplekset 'holdning'.

Dette skema summerer kort hvilke relationer vi groft taget kan sige indgår i vores behandling af 'holdning'. Individets kognitive struktur er koblet i en gensidig relation med dets holdninger. Begge disse strukturer påvirker det vi kan kalde individets 'adfærdshensigt', som igen står i et relationelt forhold til individets faktiske (iagttagbare) handlinger. I deres konkrete, udøvede form må vi antage at disse handlinger virker tilbage på komplekset af overbevisninger og holdninger. Disse processer kan kun betragtes som ideelle. I den virkelige virkelighed vil processerne **A** foregå i et socialt rum hvor individets indstilling til eller moralske vurdering af konsekvenserne af en given handling spiller en rolle. Visse (normative) vurderinger af andre individers eller sociale institutioners reaktioner vil også spille en rolle. Flere empiriske undersøgelser finder en generel 'usual good' korrelation mellem ad-

¹⁵ På dansk er der en dobbelttydighed omkring begrebet 'holdning', der både anvendes som beskrivende fænomener på det individuelle mentale plan og som betegnende de konkrete sociale udtryk disse mentale tilstande kan få. På engelsk er distinktionen tydeligere, hvor 'attitude' anvendes i det første tilfælde og 'opinion' i det sidste. En (uheldig) dansk brug af 'mening', 'meningsmåling' i det sidste tilfælde er et forsøg på at imødekomme problemerne omkring denne dobbelttydighed.

færdshensigt og faktisk handling, men vi vil senere se kritisk på denne generalisering.

På dette abstraktionsnivo er der sådan set ikke de store problemer set i et samfundsvidenskabeligt perspektiv bortset fra at det ville forekomme relevant at udvide analysen til også at omfatte krydsfeltet mellem individuel og social identitet inklusiv disses holdningselementer. Der går en tydelig tradition fra Wundts standpunkt om at den sociale identitet "forudsætter reciprok handling af mange individer" til Emile Durkheims konstruktion af en videnssociologi i 1880'erne og i 1890'erne, som netop fokuserede på hvordan samfundsmæssige processer skaber kollektive overbevisninger eller holdninger og altså netop ikke er en socialpsykologi der beskæftiger sig med hvordan individer kommer til at have individuelle holdninger¹⁶.

Hvis vi lader denne diskussion om 'social identitet' overfor 'gruppens psykologi' hvile og derimod ser på de konkrete relationer i den ovenstående figur, så træder visse problematiske forhold frem specielt når vi anskuer dem fra en sociologisk metodesynsvinkel.

Vejen til måling af holdninger

...1

Lad os ridse nogle forudsætninger op uden i første omgang at koble dem sammen:¹⁷

Det allerførste spørgsmål er: hvorfor har vi holdninger (og senere hvordan har vi dem). Noget af svaret giver sig selv hvis vi vender tilbage til definitionen i starten på begrebsafklaringsafsnittet; det har vi for at kunne evaluere vores omgivelser (ultimativt for at kunne overleve). Vi lærer os at have bestemte holdninger gennem evalueringen af forskellige processer eller objekter i vores omverden. Denne livslange indlæring giver jo en umiddelbar fornemmelse af at den holdning "jeg" lærer ikke eller sjældent er den samme som den "du" lærer, selv om "vi" for nemheds skyld vælger at kalde den det samme. Basalt giver holdninger mulighed for en hurtig skelnen mellem godt og skidt, mellem acceptabelt og uacceptabelt i kendte såvel som ukendte situationer, og dermed skaffe os et handlingsberedskab der kan være afgørende for om vi "overlever" socialt, parforholdsmæssigt, fysisk mm.

¹⁶ Denne forskningstradition kan føres endnu videre til LeBons "The Crowd" og H.G.Meads symbolske interaktionisme. Gennemgangen her baserer sig på From I to We: Social Identity and the Collective Self / Michael A.Hogg & Kipling D.Williams, i Group Dynamics, 2000, vol.4, no.1, p.81ff.

¹⁷ I de næste afsnit vil jeg lade to forskere, der interesserer sig for 'holdninger' og 'værdier' i samfundet komme til orde. Det er Ole og Peter henholdsvis Thyssen og Gundelach. De har begge skrevet flere bøger og artikler om begreberne og deres empiriske udtryk i det moderne samfund. Som en smagsprøve kunne et par af de centrale referencer være: Danskernes værdier 1981-1999 / Peter Gundelach (red.), Reitzels Forlag, 2002, og Værdiledelse / Ole Thyssen, Gyldendal, 2000, spec. kap.6, s.127ff. De kursiverede citater jeg benytter i de følgende afsnit stammer fra udsendelsen Tidsdiagnoser - diagnoser i tiden : bevæger Danmark sig fra det moderne til det postmoderne samfund? samtale mellem Ole Thyssen og Peter Gundelach, tilrettelagt af Birgitte Rahbeck & Nils Bredsdorff, Synsfeltet, 28.12.2002, DR P1.

Ole: værdier er inkorporeret i kroppen og vi får dermed en kolossal tempogevinst når vi skal agere i hverdagen.

Vores holdninger er som regel organiseret i større strukturer (selv om det er spørgsmålet om hvordan og hvem der tilvejebringer disse større strukturer) som vi kan kalde værdistrukturer eller blot værdier.

Ole: værdi er nogle krav til en løsning, grundlæggende en forskel mellem noget der er acceptabelt og noget der er uacceptabelt.

Peter: værdi er en stabil indre tilstand som er en form for handlingsberedskab i en række situationer – hvad kan man gøre med god samvittighed og hvad kan man gøre med dårlig samvittighed.

Vi kan have værdien 'retfærdighed' eller 'sundhed' som begge konstitueres af mange individuelle og kollektive elementer (feks. holdning til strafudmåling for specifikke forbrydelser, til dødsstraf, til militærtjeneste og krig, til økonomisk prioritering af sygdomme, til hospitalsventelister &c.). Holdninger er altså et handlingsberedskab, der gerne dels skulle sikre overlevelse såvel som cementere et eventuelt gruppetilhør baseret på fælles deling af givne holdninger. Endvidere peger specifikke holdninger hen på de tilhørende overordnede værdistrukturer som på den måde bliver "synlige" for andre individer, grupper eller samfundsmæssige institutioner.¹⁸ Et af de ubesvarede spørgsmål er om holdninger er sammenlignelige fra individ til individ (dvs. om der er forskelle i styrken af den sociale og kulturelle effekt på indlæringsprocessen), om de er sammenlignelige mellem forskellige samfundsklasser, mellem forskellige nationer og mellem forskellige religiøse grupperinger.

... 2

Det andet spørgsmål drejer sig om hvad man spørger hvem om når man vil vide noget om holdninger og (som vi ser senere) dermed bagvedliggende værdier. Mange kvalitative interviewundersøgelser gennemføres med en udstakt uvidenhed om de krav man skal stille til de spørgsmål man stiller andre mennesker og kravene til den måde man udvælger de mennesker på man spørger. Lad os starte med det sidste problem. I visse situationer kalder man det for repræsentativitetsproblemet. De store forskningsinstitutioner som har specialiseret sig i holdningsundersøgelser (Socialforskningsinstituttet, Gallup mfl.) har udarbejdet mønstre for udvælgelseskriterier, så at deres 1000 interviewede tilnærmelsesvis er et mini-univers der "ligner" de 5.4 mill. danskere¹⁹. De arbejder med forskellige udvælgelseskriterier eller strata: køn, uddannelse, beskæftigelse, bosted, boligtype, indtægt, politisk præference, etnisk tilhørsforhold og i specielle tilfælde mere specifikke dimensio-

¹⁸ I mange forskningssammenhænge understreger man forskellen på værdier og holdninger. Se feks. *The Origin of values* / M.Hechter, L.Nadel, R.E.Michod (eds.), New York, 1993, p.3. 'One of the first clues of the troublesome status of values is that they have no consensual definitions. This gives each writer both the obligation and the licence to define the term *de novo*. Values are relatively general and durable internal criteria for evaluation. As such they differ from other concepts such as preferences (or attitudes) and norms.' Spørgsmålet er om denne distinktion gøres for at fremme forståelsen af begreberne eller for at monopolisere teoridannelsen.

¹⁹ En gennemgang af disse teknikker findes bl.a. i *Social Research Methods* / W.Lawrence Neuman, 4.ed., Allyn & Bacon, 2000, p.195ff.

ner. Det sample (de 1000 svarpersoner) man på den måde skaber bliver et ”billede” af nationen, af ’danskerne’.²⁰

Peter: i min undersøgelse blev svarpersonerne fundet af Socialforskningsinstituttet ved lodtrækning på basis af cpr-numre. Den samme undersøgelse er foretaget i 1981, 1990 og 2001.

Ole: de værdier Peter måler er kontekstfrie. En værdi kan sagtens være den samme på to forskellige tidspunkter (feks. sundhed) men hvor kravet til en løsning (som er min definition på en værdi) kan ændre sig: dvs. hvad betyder sundhed for dig lige nu? Hvilke krav vil du stille til en given hospitalsbehandling i 2001 overfor de krav du ville stille i 1981.

I mere begrænsede undersøgelser er det centralt at få spurgt alle de personer der er involveret i de forhold undersøgelsen omhandler; alle beboere i en boligforening, alle ansatte i en virksomhed &c. Her nytter det ikke at spørge en mindre gruppe som man måske kender godt i forvejen.²¹ I mange undersøgelser viser det sig at tilhørsforholdet til forskellige subgrupper farver individers holdninger kraftigt. Det er vigtigt at få disse dimensioner indarbejdet i planlægningen af hvem man spørger.²² Vi må også kort se på det første punkt vi nævnte: hvad spørger man om. Visse tommelfingerregler må følges: der kommer som regel mere troværdige svar på konkrete frem for hypotetiske spørgsmål; tvetydige og ledende spørgsmålsformuleringer skal undgås; ”ved-ikke” svar skal så vidt muligt undgås; meget ”intime” spørgsmål skal placeres noget inde i interviewprocessen, når der er etableret en god kontakt; fokusgrupper kan bruges til at afklare spørgsmålsformuleringer når det er hensigtsmæssigt for det felt man vil undersøge; tidsmæssigt er ½ til 1 time maksimum for en uafbrudt interviewsituation.²³

Ole: Vi har ikke et præcist sprog hvor vi kan snakke om værdier. Når man spørger om folks værdier på feks. en arbejdsplads så bliver folk pinlig til mode, ubehagelig til pas &c. Samtidigt har vi mange ideologier om hvordan vi skal være, hvilke værdier vi kan have.

²⁰ Den undersøgelse som omtales i det følgende citat er The European Value Study (EVS) som er en del af at verdensomspændende værdi-målingssamarbejde (WVS). Det europæiske og danske initiativ kan ses på <http://www.europeanvalues.nl/> og <http://www.sociology.ku.dk/vaerdi/ddvhome.html>

²¹ Hvis man ikke har ressourcer til at spørge alle i en ”lille” undersøgelse er det vigtigt at man på forhånd overvejer hvilke centrale forklaringsvariable man vil benytte i sin analyse og lader disse indgå i den måde man udvælger den del af de potentielle svarpersoner på. I en virksomhed skal forskellige arbejdsfunktioner repræsenteres hvis denne dimension er en central forklaringsvariabel &c. Lidt populært kan man sige, at det man vil (be)vide bestemmer hvem man spørger.

²² Livsspændsændringer i holdninger er også et centralt problem i denne forbindelse. Det gælder både i kronologisk tid (1960 vers. 1990) og i personlig tid (25’årig vers. 60’årig).

²³ Vi kunne fortsætte opremsningen, men meget afhænger af det konkrete undersøgelsesfelt. Visse generelle anbefalinger fås feks. i Interview - kunsten at lytte og spørge / Jan Krag Jacobsen, København, Hans Reitzel, 1993 og i forskellige samleværker, feks. Interviewing / Nigel G. Fielding, London, Sage, 2003, vol 1-4, samt i Kvaler eller kvalitet? En evaluering af danske kvalitative interviewundersøgelser / Henning Olsen i Nordisk Psykologi, vol.54, nr.2, 2002, s.145-172. Andre problematiske forhold kan være: Fejltolkninger mellem ’individuelle holdninger’ og ’sociale normer / værdier’, Projektion af interviewerens holdninger over i den interviewede og Svartypefejl (feks. forekommer det mange interviewede nemmere at erklære sig enig med et udsagn end uenig eller alle spørgsmål peger i en ’retning’ holdningsmæssigt).

I den tværnationale europæiske undersøgelse af værdier som bl.a. Peter Gundelach arbejder med har man interviewet henholdsvis 1182, 1030 og 1023 personer i 1981, 1990 og 1999-2000. Disse interviewede stammer fra et totalt sample på noget nært det dobbelte, hvilket bringer svarprocenten ned på et niveau omkring 50-60%. Det samlede antal "nægttere" udgjorde i 1999-2000 29%, altså et udtryk for 'at interviewpersonerne af forskellige årsager ikke [har] været særlig positivt indstillet på at deltage i værdiundersøgelsen'.²⁴

... 3

Det tredje spørgsmål drejer sig om hvad man måler – det vi kalder dåbsproblemet. De målingsteknikker vi hovedsagelig har beskrevet i det foregående opererede alle i princippet med to skalaer: én skala for den fysiske stimulus' størrelse (en linies længde, et objekts masse (vægt) &c.) og én anden skala der konstitueres af det psykologisk kontinuum af oplevede stimulusdifferencer (hvor meget længere skal en given linie være for at opleves længere end en given anden linie osv.).²⁵ Denne form for måling har naturvidenskabernes pondus og forudsætninger og det målte er en relativ velafgrænset størrelse (feks. som ovenfor hvor vi kan kalde den 'niveauet af en oplevet individrelateret skelne-kapacitet'). Den form for måling vi nu bevæger os ind i er af en noget anden art på trods af at forskellige positivistiske traditioner fastholder at forskellen er minimal eller ikke eksisterende.²⁶

Hvis vi ser bort fra de mest bevidstløse målingsforsøg hvor 'ja-nej-ved ikke' typologien smøres jævnt ud over et tilfældigt antal spørgsmål af tvivlsom karakter, så er det jo netop 'den bagvedliggende dimension' eller 'holdningens teoretiske dimension' vi er ude efter at måle og kortlægge. Kan vi måle individers grad af racisme, homofobi, omstillingsparathed eller deres politiske (parlamentariske) tilhørsforhold? Vi må give operationalisterne den indrømmelse at i det ideelle tilfælde hvor vi får skruet et antal perfekte spørgsmål sammen, så vil vores måling faktisk sige noget om de enkelte individer der svarer på spørgsmålene – men himlen når sjældent ned på jorden, så hvad skal der til for at vi kan nærme os den ideelle situation?

Som før sagt antager de fleste samfundsforskere der beskæftiger sig med holdninger at de ydre, iagttagbare dimensioner har en relation til en indre, underliggende variabel.

Peter: de kvantitative tal vi får gennem vores undersøgelse dækker over noget inde bag ved og det er de værdier vi snakker om. Det vi måler er ikke værdierne men nogle forskellige elementer af værdierne og så slutter vi så til værdierne. For at kontrollere at et spørgsmål i 1981 "betyder" det samme i 2001 så kontrollerer man sammenhænge, relationer mellem forskellige spørgsmål og hvis relationerne er relativt stabile så antager man at spørgsmålet "betyder" det samme, så der skal tages visse forbehold (for den

²⁴ Jf. Gundelach-referencen i note 17 s.301.

²⁵ Indenfor psykofysikken kaldes den første skala R-skalaen og den sidste S-skalaen og skal ikke forveksles med S-R-modellen (stimulus - respons).

²⁶ Operationalismen fremhæver at begreber konstitueres videnskabeligt via måling. Feks. fremhæver Georg Lundberg i sin 'Foundations of Sociology', 1964, p.66: 'No platitude is more common in sociology than the remark that in order to measure, we must first define, describe, or "know" what we are measuring. The statement usually passes as a self-evident fact which need no examination. That measurement is a way of defining, describing, and "knowing" seems to have been overlooked.'

tidsmæssige forskydning men sandsynligvis ikke mht. forskydningen hen over de europæiske lande).

Denne besnærende enkle formulering dækker over megen tænders gnissel helt tilbage fra holdningsmålingens start.²⁷ I Peters undersøgelse spørger man feks. om hvilke mennesker du ikke ville bryde dig om flyttede ind som dine naboer. Det kunne være højreorienterede, venstreorienterede, hinduer, muslimer, kriminelle, homoseksuelle for blot at nævne et lille udsnit af de muligheder svarpersonerne bliver stillet over for. Når man har lagt besvarelsenerne sammen, hvad er det så man har "målt"? Er det et racisme-tal, eller er det et tal for social viden (hvordan er og hvad står homoseksuelle for, hvad er hinduisme &c.), eller er det et tal for graden af projektion af egne kvaliteter (muslimer vil helst bo sammen med muslimer, venstreorienterede med venstreorienterede bare ikke KAP'er og ...). Hvis man vælger at kalde måltallet et racisme-index, så har man netop "døbt barnet" og man kan kun håbe på at det vil leve op til navnet. Jo flere overvejelser af ontologisk og spørgeteknisk art man har gjort sig på forhånd, jo større er chancen for at det sker, men det er vigtigt at understrege betydningen af at man tilstræber éndimensionalitet for den underliggende variabel.

De første forsøg på at etablere en egentlig målingsteknik er beskrevet ovenfor. I perioden 1920 til 1940 blev disse teknikker raffineret, og forskellige forskere forsøgte at udstikke teoretisk holdbare retningslinier for konstruktion af grupper af spørgsmål som kunne siges at 'måle' givne holdninger. Vi vil kort gennemgå nogle af de vigtigste: a: Guttman's skalogram analyse, b: Parvise sammenligninger – Thurstone samt c: Stokastiske modeller for spørgeskemaanalyse – Rasch.

I den første eksperimentelle fase var formålet med holdningsmålingerne næsten udelukkende at få et teoretisk holdbart redskab til at konstruere en eller flere grupper af spørgsmål, der med en stor statistisk sikkerhed ville kunne bruges til at måle holdning 'X' for en hvilken som helst (amerikansk / vest-europæisk) befolkningsgruppe. Fokus var altså på spørgsmålenes formulering i et sæt af spørgsmål og slet ikke på besvarelsernes udsagn mht. testpersonerne.

Guttman's skalogram analyse bliver opbygget af spørgsmål med dikotome svaralternativer (ja/nej, enig/uenig, 0/1 eller tilsvarende) der tilsammen skal udgøre en kumulativ spørgsmålsserie.²⁸ Hvis vi ser på den bagvedliggende ordningsrelation for en ideel skala (på kun 3 spørgsmål for overskuelighedens skyld) så kan vi afbilde det sådan:

$$\{0,0,0\} \quad \{1,0,0\} \quad \{1,1,0\} \quad \{1,1,1\}$$

der betegner de ideelle svartyper. Et svarmønster som {0,1,0} opfattes som fejl. Uden at gå for dybt ind i en diskussion af denne målingsmetode så er

²⁷ Diskussionen omkring netto- og bruttostabilitet og muligheden for at arbejde med en antagelse om at spørgsmålene opfattes "ens" over tid behandles af Lise Togeby i Gundelach-referencen i note 17 s.260ff.

²⁸ Gennemgangen her baserer sig på Guttman's skalogram analyse / Bjarne Andersson i Sociologisk metodik / Kaare Svalastoga (red.), København, Universitetsforlaget, 1972, s.85ff.

kravet at der eksisterer en transitiv relation hvor sandsynligheden for at en person afgiver et {1}-svar på spørgsmål k, givet at samme person har afgivet et {1}-svar på spørgsmål m, der ligger "højere" på skalaen skal være 1. Denne transitivitet skal gælde for alle svarpersoner, dvs. at skalaen skal være konsistent (i det mindste for grupper af svarpersoner, hvor evt. meget fejlbelastede personer er udelukket af analysen).

Guttman brugte i praksis udelukkende skalogram modellen til at konstruere éndimensionale samlinger af spørgsmål (som altså repræsenterede en nøgle til en given éndimensional holdning).²⁹

Som tidligere nævnt må vi nok gå ud fra at transitivitetskravet ikke er opfyldt i holdningsmålinger, og det har været åbenbart at en eller anden form for stokastisk model ville kunne tage højde for denne usikkerhed. Parvise sammenligningers metode blev først udviklet af Thurstone i 1927 og giver i en optimal situation mulighed for at konstruere en ratioskala (dvs. lige store måleintervaller) ved hjælp af stokastiske modeller, hvor holdningsmålingerne er uafhængige af de enkelte svarpersoners placering på denne skaladimension. I standardversionen af de parvise sammenligningers metode vurderes alle spørgsmål 2 og 2 overfor hinanden for at afgøre hvilket spørgsmål der besad "mest" af den pågældende holdningsdimension. Thurstone modificerede teknikken derhen at alle svarpersoner skulle udtale sig om hvorvidt hvert spørgsmål besad "mere" eller "mindre" af den aktuelle holdningsdimension.³⁰

En tilsvarende forsøgssituation kan etableres ved at lade et antal personer afgøre hvilke sociale eller kulturelle faciliteter de hellere vil have i deres lokalområde end hvilke andre... vil man hellere have en kirke end en biograf, hellere en kirke end et gymnasium, hellere et gymnasium end en biograf osv. Hvis den analytiske procedure holder statistisk set, så kan elementerne kirke, biograf, gymnasium m.fl. placeres på 'et éndimensionalt kontinuum' (givet den gruppe personer, der er udspurgt) og elementernes relative placering i forhold til hinanden kan antages at ske på en ratioskala.

I 1950'erne og 1960'erne blev målingsteknikkerne udviklet og raffineret i takt med at datamodellerne blev mere sofistikerede og i takt med at beregningskapaciteten i de nye edb-systemer voksede. En af pionererne i forsøget på at skabe en reel objektivitet, en 'specifik objektivitet' uden krav til data om normalfordelte varianser m.v., var Georg Rasch. Hans mål var gennem de enkelte svarpersoners svar helt at eliminere disses indflydelse på holdningsmålingens værdi, altså gøre den objektiv (fri for subjektets (fejl)påvirkning). Han siger selv³¹:

²⁹ Meget af diskussionen omkring Guttman's model har drejet sig om konsekvenserne af fejltyper i svarmønstre: hvornår kan man sige at en samling spørgsmål éntydigt måler en holdning eller et holdningskompleks. Endvidere må vi i parentes bemærke at måleintervallerne for svartyperne i Guttman's model ikke er lige store.

³⁰ Modellerne antager en normalfordelt variation omkring de enkelte personers besvarelser, en forudsætning med lidet hold i virkeligheden. Gennemgangen her baserer sig på Parvise sammenligninger, Thurstone's lige store intervalers metode og Lickert-skalateknik / Claus Ib Olsen i Sociologisk metodik / Kaare Svalastoga (red.), København, Universitetsforlaget, 1972, s.106ff.

³¹ Citatet er fra Probabilistic Models for Some Intelligence and Attainments Tests / G.Rasch, Studies in Mathematical Psychology I, Danmarks pædagogiske Institut, 1960, p.3ff. For en nærmere diskussion se også Objektivitet i sam-

In the following chapters we are going to deal mainly with three different types of tests and for each of them we shall develop a probabilistic model, in the application of which the rôle of the population can be abolished.

As a consequence the statistical tools in current use in psychometric work, such as correlation coefficients, regression analysis, analysis of variance, factor analysis, etc. have found no place in our investigations. Even the normal distribution only plays the subordinate rôle of an approximation that may sometimes be helpful.

Each model implies two types of parameters, a "difficulty" for each test (or item) and an "ability" for each person. The "difficulties" of the tests of course have to be estimated from the body of data available, i.e. the results in two or more tests (or items) for each person of a certain collection. This collection however, is not taken to be a sample from any "population". On the contrary, the estimation procedure may be so conducted that the personal parameters – the "abilities" – and their possible distribution are eliminated. ...

The most conspicuous feature of our concepts, however, seems to be that they, in a certain well defined sense, carry the same conceptual status as mass and force in classical physics.

Der er ikke noget at sige til at Rasch kom til at spille en central rolle for samfundsvidenskabernes forsøg på at slå naturvidenskaberne på deres hjemmebane, objektiviteten.³²

Lad os kort vende tilbage til den europæiske værdiundersøgelse (EVS) for at undersøge hvilke metodiske udgangspunkter den tager. Først og fremmest koncentrerer den danske del af EVS sig snarere om forandringer over tid end om koblingen mellem målt værdi eller holdning og bagvedliggende værdi- eller holdningsparameter.³³ Den undersøger dernæst partielle korrelationer mellem den målte variabel og 6 'socio-økonomiske variabler'; uddannelse, region (ikke religion), alder, generation, køn og undersøgelsesår. Alle disse 'uafhængige' variabler analyseres op mod den 'afhængige' variabel dvs. den målte dimension via den såkaldte DIAGRAM-analyse for at afdekke hvilke uafhængige variable der ikke viser en signifikant samvariation med den afhængige variabel. Peter Gundelach udtrykker det således:

Et eksempel kan vise tankegangen. Vi er interesseret i at vide om der er sket en udvikling i perioden 1981 til 1999 i hvor meget befolkningen værdsætter det arbejde de udfører. Man må antage at værdsættelse af arbejdet varierer for arbejdere og funktionærer. Vi ved desuden at der er kommet relativt flere funktionærer i perioden. Den statistiske analyse består derfor i at vurdere om sammenhængen mellem værdsættelse af arbejdet og undersøgelsesår gælder for både arbejdere og funktionærer. Kun hvis sammenhængen mellem år og værdsættelse af arbejdet er den samme for arbejdere og funktionærer, kan man sige at den er "reel".

Dette princip kaldes også at have fokus på de partielle korrelationer i data-materialet. Med hensyn skalatypen vælger EVS en meget pragmatisk og stati-

fundsvideenskaberne – et metodeproblem / G.Rasch i Nationaløkonomisk Tidsskrift, 1972, vol 110, 3-4, s.161ff. Rasch's modeller kan med rimelighed siges at inkludere de øvrige nævnte modeller på det teoretisk statistiske plan.

³² Rasch models for measurement / David Andrich, Sage, 1988 giver en god oversigt over forskellige bidrag, der viderefører Rasch's forskning.

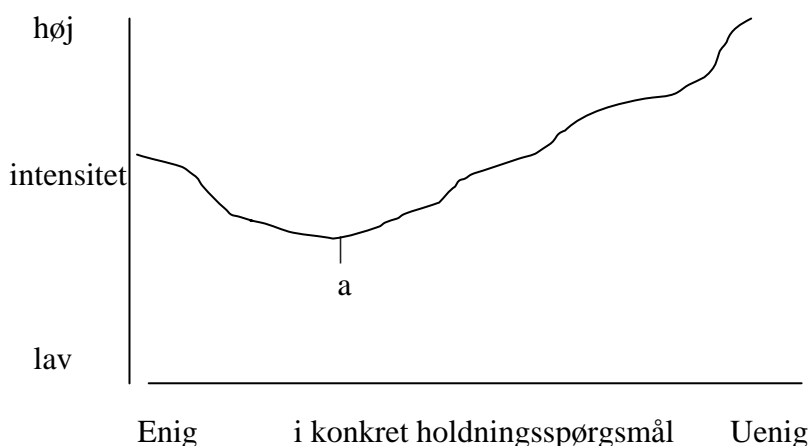
³³ For en mere detaljeret gennemgang se Gundelach-referencen i note 17 s.32ff. og An informal introduction to graphical modelling / Svend Kreiner i Mental health service evaluation / H.C.Knudsen & G.Thornicroft (eds.), Cambridge University Press, 1996, p.156-175. En generel gennemgang af problemer og styrker ved forskellige kvantitative undersøgelsestyper findes i Et sociologisk værktøj – Introduktion til den kvantitative metode / E.J.Hansen & B.H.Andersen, Reitzels Forlag, 2000.

stisk set sund tilgang: det anses på forhånd umuligt at kunne validere det samlede antal spørgsmål (repræsenterende de uafhængige variabler) i forhold til alle de relevante socio-økonomiske variabler, hvilket feks. de Rasch-inspirerede modeller i princippet kræver, men DIAGRAM-modellen bygger netop på anvendelse af gammakorrelationskoefficienter³⁴ og derigennem yderligere en evt. gruppering af de afhængige variablers kategorier. Man skaber dermed en realistisk og konsistent statistisk analyse set i forhold til datas kvalitet, noget mange undersøgelser forsømmer. Lise Togeby summer:

Alt i alt ser perioden fra 1990 til 1999 ud til at være en periode uden de store holdningsændringer. Forklaringen må være at ingen af de faktorer der vides at skabe store holdningsændringer har været virksomme: der er ikke sket større ændringer i befolkningens demografiske sammensætning, og der har ikke været store politiske begivenheder hverken indenlands eller udenlands som kunne have påvirket holdningerne.³⁵

... 4

Det fjerde spørgsmål vedrører styrkedimensionen i holdninger. Det forekommer intuitivt klart at visse holdninger holdes med større intensitet end andre, og hvad kan så denne viden bruges til hvis den er korrekt?

Langt de fleste undersøgelser af holdningers styrkedimensionen, stiller det enkle spørgsmål 'hvor stærkt føler du dette' efter hvert ordinært holdningsspørgsmål, og afdækker som oftest en U eller J formet svarkurve.

Dels kan sådanne resultater afdække nogle af de forhold der konstituerer holdninger, de kan endvidere bruges til at lægge relevante snit (a-punktet i kurven ovenfor) ind på holdningsdimensionen, der skiller 'overvejende enige' svar fra 'overvejende uenige' svar. Alle intensitets-overvejelser må dog anskues som usikre i lyset af den diskussion vi har i det næste afsnit.

³⁴ Et ordinalt (rangordningsbaseret) sammenhængsmål, der ikke har indbyggede forudsætninger som data vanskeligt kan leve op til.

³⁵ Det er en meget vag og faktisk noget upræcis konklusion med hensyn til de socio-økonomiske variabler selv om udvalget af dem i hendes test er begrænset. Problemet med undersøgelser af EVS's type kan være at konklusionerne bliver for "selvfølgelige" fordi data er for "ufokuserede" og analysen er for "fantasiløs". Vi kan kvalificere vores 1990-99 hukommelsen: DDR-sammenbrud, I. Golfkrig, finansskandaler, rekordstor arbejdsløshed, AIDS-døde, international terror, kogalskab. Se i øvrigt Gundelach-referencen i note 17 s.271.

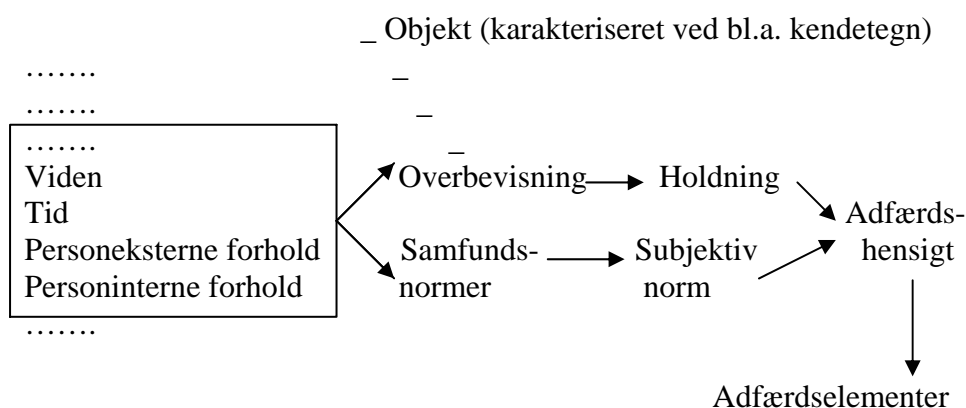
... 5

Det femte spørgsmål sætter fokus på relationen holdning – handling. Dette punkt er mange sociologiske analysers 'sine qua non'; hvis ikke holdninger udtrykker et handlingspotentiale hvorfor så overhovedet interessere sig for dem. Sandt nok.

For at komme lidt tættere på en analyse af denne relation kan det være nødvendigt at udbygge eller forfine definitionen på holdninger, som vi bragte i begrebsafklaringsafsnittet.³⁶

Første analyse-element er overbevisninger (tro) om noget (et objekt).³⁷ Disse overbevisninger danner basis for etablering af holdninger til objektet.³⁸

Når en person danner en overbevisning / tro om et objekt så "får" vedkommende automatisk og simultant en eller flere holdninger (det andet element) til dette objekt. Hver overbevisning knytter nogle attributter (kendetegn) til objektet. Personens holdning til objektet er en funktion af vedkommendes subjektive vurdering af disse attributter. Det tredje element er personens adfærdshensigter.³⁹ Disse er defineret som personens placering på en subjektiv sandsynlighedsdimension, som igen er en funktion af relationen mellem personen og en given handling. Adfærdshensigter er altså den subjektive sandsynlighed for at den givne person vil udføre den givne handling. Den sociologiske metodelitteratur giver ifølge Fishbein & Ajzen ikke belæg for en klar og utvetydig relation mellem overbevisning og adfærdshensigt. For at omgå denne manglende relation, så kan adfærdshensigter forstås bredere og ses som indeholdende fire elementer: adfærden, målobjektet som adfærden er rettet imod, situationen som adfærden foregår i og tiden hvori adfærden udføres. 'Adfærdshensigt' kan være relateret til 'handlingsprincip' men i meget ringe grad til 'en konkret handling'. Vi står altså tilbage med et abstrakt begreb og ikke et konkret, målbart handlingsmønster.

³⁶ Det følgende afsnit trækker på undersøgelserne refereret i Belief, Attitude, Intention and Behavior: An introduction to Theory and Research / Martin Fishbein & Icek Ajzen, Addison-Wesley, 1975, spec. Chap.8, p.335ff.

³⁷ Vi springer i det følgende en diskussion af varianten 'tro på noget' over.

³⁸ Paradoksalt nok så måles holdningerne sædvanligvis ved hjælp af vurderinger af givne personers overbevisninger. Der er således etableret en smuk cirkel.

³⁹ I den sociologiske litteratur skelnes der sjældent mellem holdninger og adfærdshensigter, dvs. at der sker en umærkelig sammensmeltning af de to begreber og dermed en forplumring af begreberne.

Hvad er så egentlig fidusen ved at insistere på en måling af elementerne i kæden ovenfor: overbevisning – holdning – adfærdshensigt? Er det forudsigelse af en given handling der er den centrale drivkraft? Eller er det forståelsen af hvad der motiverer en given handling? Foregår den teoretiske diskussion kun i ”kæden” eller inddrages relationer ”udenfor”? Vi har forsøgt at skitsere visse (men langt fra alle) elementer, der med rimelighed skal inddrages.

Lad os tage et par eksempler på hvordan analysearbejdet konkret udmøntes. Nogle af eksemplerne viser faldgruberne og andre specificerer de nødvendige sociologiske variable, der er nødvendige at medanalysere for at afværge en fiasko:

Eksempel 1: Vauxhall-undersøgelsen.⁴⁰

I 1966 offentliggjorde John H. Goldthorpe en undersøgelse af samlebåndsarbejderes holdninger til arbejdsindhold, arbejdsfællesskab og virksomhed. Undersøgelsen blev foretaget på Vauxhall Motors Luton-fabrik og omfattede 100 gifte samlebåndsarbejdere i alderen 21-46 år bosat i selve Luton.

Goldthorpe forsøgte med sin undersøgelse at kvalificere og kritisere de mange undersøgelser der var blevet foretaget i begyndelsen af 1960’erne i både USA og England af arbejdsforhold og arbejderbevidsthed indenfor bilindustrien. Hovedparten af disse tidlige undersøgelser så automatiseringen af produktionen (specielt i bilindustrien) som en proces, der på længere sigt ville ødelægge og dequalificere den arbejdskraft der var involveret.

Goldthorpe kritiserer eksplicit to forhold: 1) ’at den teknologiske udvikling på fabrikkerne har fået en for dominerende rolle som determinerende forklaringsvariabel af arbejderne holdninger til og adfærd i selve arbejdsituationen’ og 2) ’at de undersøgte (bil)arbejdere ikke er blevet spurgt om deres holdning til generelt at være ansat i en stærkt industrialiseret produktion, med andre ord deres egen definition af deres arbejdsituation’. Konkluderende siger Goldthorpe:

Obviously, then, one cannot, in following the approach in question, remain content with the explanation of workers’ attitude and behaviour within the enterprise which are given purely or primarily in *intra*-organizational terms. ... Thus, it may be regarded as an added virtue of a social action perspective that, once it is taken, the industrial sociologist cannot allow his investigation to end ‘at the factory gates’; whereas the conceptualisation of the social life of the enterprise entirely in ‘system’ terms is a tempting invitation to study this without reference to the structure of the wider society in which the enterprise exists.

Goldthorpe konkluderer videre at hovedparten af arbejderne i realiteten definerede deres arbejde instrumentelt. De (74%) opfattede lønnen som hovedgrunden til at de forblev ved samlebåndsarbejdet; den gav dem mulighed for at opretholde en given relativ høj levestandard (godt nok på bekostning af arbejdsmiljøproblemer og et højt arbejdspress). Den fremmedgørelse som

⁴⁰ Afsnittet bygger på Attitudes and behaviour of car assembly workers: a deviant case and a theoretical critique / J.H.Goldthorpe. The British Journal of Sociology, Vol.17, no.3, sept. 1966, p.227-244 samt The Unequal Society / Robin Blackburn i The Incompatibles: Trade Union militancy and the Society / R.Blackburn & A.Cockburn (eds.), Penguin, 1967, p.48ff.

de tidligere undersøgelser af bilarbejdere beskrev ser Goldthorpe på basis af sin egen undersøgelse klart ikke kun kan skyldes forhold ved den teknologiske produktions organisering, men i lige så høj grad skyldes generelle samfundsforhold, 'which generate their tremendous drive for economic advancement and their disregard for the costs of this through the impoverishment of their working lives'. På basis af den 'instrumentelle holdning' som Goldthorpe fandt konkluderede han '...that, provided their economic expectations were fairly met, these men would require, and seek, little further from their employment'.

På trods af at Goldthorpe her har nøglen til en tidstro analyse, så undlader han at bruge den. I stedet fører han sin analyse videre i en projektion af den øjeblikkelige, givne situation: på basis af deres instrumentelle indstilling til arbejdet (som de så at sige bringer med ind i deres nuværende job) så vil hovedparten af arbejderne se deres relation til Vauxhall Motors som generel positiv.

Set fra vores synspunkt virker hans grundlæggende kritik helt relevant, men Goldthorpe bruger ikke de eksterne variable han selv nævner i sine konklusioner. Robin Blackburn skriver:

Rarely can a sociological study such as this have been so cruelly put to test. Scarcely one month after the publication of Goldthorpe's findings, on 17 and 18 October 1966, the Luton car workers broke into open rebellion. The workers in whom Goldthorpe had been able to detect 'little tendency to interpret employer-worker relations in fundamentally "oppositional terms"' were responsible for an outbreak reported on p.1 of *The Times*:

Near riot conditions developed today at the Luton factory of Vauxhall motors. ... Two thousand workers streamed out of the factory gates and tried to storm the main offices. ... The scenes outside the main offices today, with men singing 'The Red Flag' and calling 'String him up' whenever a director's name was mentioned, made yesterday's demonstration outside the executive offices seem mild. ... When one American executive appeared at the door of the main offices some of the men mistook him for Mr. Kelly (Director of Manufacturing) and tried to break through a cordon of security guards to reach him.

De eksterne variable der "kommer på tværs" af Goldthorpes analyse er mindst tre: a) ændret national økonomisk politik, b) øget konkurrence i bilindustrien og c) forsøg på profitmaksimering fra Vauxhall's side (dvs. General Motors i USA). Vi kan se at der under den instrumentelle holdning 'lønnen er det vigtigste' ligger en generel følelse af fjendskab overfor ledelsen, som kan effektueres ved oplysninger om ledelsens forsøg på at snyde de ansatte i det "kontraktforhold" der kan opfattes som 'opskruet, monotont arbejde betales med en relativ god løn'.⁴¹

⁴¹ Netop dette var sket. Oplysninger var kommet frem om at GM scorede 3 gange så stor profit på deres produktion som en anden stor engelsk bilproducent, at GM-England overførte halvdelen af deres samlede profit på 13 mill. £ til GM-USA og at en 4-dages uge ville blive gennemført, hvilket betød en forventet gennemsnitlig lønnedgang på 20%.

Eksempel 2: Gallups forudsigelse af det amerikanske præsidentvalgs udfald.⁴²

1928 blev psykologen George H. Gallup doktor på en afhandling med titlen 'An objective method for determining reader interest in the content of newspapers' (Iowa University). Han brød i sin afhandling og senere artikler med to nedgroede vaner indenfor spørgeskemaundersøgelser. For det første opgav han at henvende sig til alle avisernes læsere; han søgte derimod at skabe et minikosmos, som afbildede hele læsekredsen for så vidt angik køn og erhverv. Han anvendte på sin vis en form for primitiv udvalgsteknik, der skulle sikre en minimal repræsentativitet.

For det andet opgav han at udsende spørgeskemaer og overgik til interviews. De fleste mennesker kender ikke sig selv godt nok til, at man kan overlade til dem selv at udfylde et spørgeskema - de skal have hjælp fra en interviewer, som kan overbevise dem om deres holdninger og vaner. Sådan går historien om Gallups såkaldte Iowa-plan.

Planen var dog langt mere ambitiøs end disse tiltag lader ane. Gallups anden store vision, bortset fra at revolutionere markedsanalysen, var en vitalisering af demokratiet som institution i samfundet.

Hans institut førte traditionen med prøvevalg fra 1824 videre. Specielt var Gallup kritiker af tidsskriftet *The Literary Digest* og dets prøvevalgsmetoder. I 1936 leverede tidsskriftet en total fejlagtig analyse af præsidentvalget mellem Roosevelt og Landon efter at have udsendt 10 millioner prøvestemmesedler og modtaget omkring 2½ millioner retur (24%). *Literary Digest* havde oparbejdet et gigantisk adressekartotek over abonnenter og potentielle abonnenter baseret i første omgang på telefonkataloger og senere suppleret med bilregistreringsfortegnelser. Disse adresselister blev brugt til abonnementskampagner, reklameudsendelser og altså også udsendelse af prøvestemmesedler, en trafik Gallup og andre videnskabelige samfundsforskere gentagende gange havde kritiseret for at være vejen til enden for holdningsundersøgelserne, fordi man kun udsendte dem til vælgere, der groft sagt tilhørte middel- og overklassen. Den 12. juli 1936, dvs. 6 uger inden *Literary Digest* overhovedet satte sit prøvevalg i gang meddelte Georg Gallup at tidsskriftets prognose ville holde på den forkerte præsidentkandidat (Landon). Han påstod til og med at han vidste hvilket resultat *Literary Digest* præcist ville komme til. Redaktionen på *Literary Digest* svarede opbragt at:

Aldrig tidligere har nogen forudsagt, hvilket resultat vort prøvevalg vil give, og dette til og med inden det påbegyndes! ..Vor fine statistiske ven bør tage ad notam, at *Digest* vil fortsætte med sine umoderne metoder, der resulterer i korrekte forudsigelser i 100% af alle tilfælde.

Gallup fik ret; Roosevelt vandt, og *Literary Digest*'s opinionsafdeling kollapsede.

Literary Digest's havde som sagt udsendt 10 mill. spørgeskemaer og fået 24% retur, men i 1920'erne og 1930'erne var besiddelse af telefon og/eller bil nærmest en implicit karakteristik af middel- og overklassen. *Literary Digest*'s udvalgsmodel "overvægtede" republikanske stemmer, dvs. fejlbe-

⁴² Gennemgangen i dette afsnit baserer sig på *The pulse of democracy* / Georg H. Gallup & Saul F. Rae, NY, 1940 samt *Manden og tanken bag Gallup* / K. Tolbert i *Weekendavisen*, 23.12.1993 begge refereret fra ref. note 2, s.186ff.

dømte social status og/eller indkomstforhold. Så længe de to præsidentkandidater trak lige mange stemmer fra alle sociale lag eller indkomstgrupper, så blev udvalgsskævheden ikke afsløret i resultaterne, men 1930'ernes depression i USA betød at arbejderklassen, de arbejdsløse og mange venstreorienterede intellektuelle følte sig bedst repræsenteret af en demokratisk kandidat.

Derefter voksede American Institute of Public Opinion under ledelse af George Gallup sig større og større med udgangspunkt i 'et af de mest nyttigst demokratiske redskaber, der er blevet opfundet' (som han selv sagde).

Eksempel 3: Europæernes værdier.

Den europæiske værdiundersøgelse er i en vis forstand en forløbsundersøgelse⁴³ af 'værdier' hvor oprindeligt (i 1981) 26 lande deltog. Antallet af deltagerlande er vokset til 40 hvor mange af dem er placeret uden for Europa, så der er opstået en parallel 'verdens værdiundersøgelse'. Initiativet til oprettelsen af en værdiundersøgelsesgruppe blev taget i 1978 og udspringer af en interesse i at få klarlagt og analyseret de personlige, familiemæssige og samfundsmæssige forandringsprocessers indflydelse på 'samfundets værdier'. Perioden midt og sidst i 1970'erne var præget af voldsomme forandringsprocesser hvilket til en vis grad forklarer initiativerne på området. Peter Gundelach skitserer kort udgangspunktet:

Moderniseringen betegner de omfattende forandringer der fandt sted i den vestlige verden efter den franske revolution og som indebar stærke økonomiske, politiske og sociale forandringer. Individualiseringen er en del af moderniseringen. Den indebærer at individets værdier i stigende grad baseres på individuelle valg og i mindre grad bestemmes af tradition og sociale institutioner. Man må derfor forvente en stigende opløsning af traditionelle værdier og svagere relationer mellem de sociale institutioner og værdierne.

Et aspekt af denne opfattelse er forestillingen om at værdier er et led i en samfundsmæssig integration. Hvis der sker en betydelig fragmentering eller opløsning af værdierne kan dette opfattes som en krise fordi de centrale værdier i samfundet ikke socialiseres ind i individerne.

Selv om moderniseringsteorien i denne funktionalistiske tankegang aldrig gøres helt eksplicit har den præget værdiundersøgelserne. Det har bl.a. betydning for den måde man har stillet spørgsmål på.

Selv om værdiundersøgelserne i deres selvforståelse ikke knytter voldsomt an til forsøg på at afdække relationer mellem værdier – adfærd (som det udtrykkes: 'I værdiundersøgelsen handler det derimod om at se på værdifor-skelle, og vi har i det store og hele ikke mulighed for at studere sammenhænge med adfærd') så trænger sådanne relationelle vurderinger sig ustandseligt på. Vi har ikke foretaget en optælling, men et forsigtigt bud er at netop en mulig adfærdsvurdering ligger latent i en ikke uvæsentlig del af bogen om 'Danskernes værdier 1981-1999'. Hvis vi lytter til den før refererede radioudsendelse 'Tidsdiagnoser – diagnoser i tiden' så træder Peter Gundelach her frem med helt andre, adfærdsrelaterede definitioner på 'værdier'. Han taler her om at 'værdier' er en form for 'handlingsberedskab' eller ramme for 'hvad man kan gøre i en given situation', et synspunkt Ole Thyssen sekunderer trods hans øvrige uenighed med Peter Gundelach.

⁴³ Se Gundelach-referencen i note 17, s.17-19 og referencerne i note 20.

Det ser altså ud som om vi skal analysere 'værdier' uden at tage deres 'handlingsberedskab' alvorligt... men; hvis en central dimension i et begreb ikke eksisterer i vores analyse, hvor peger analysen så hen? Hvilke populariseringer lægger analysen så op til? Kan sociologer vaske deres hænder og samtidig stadig have blod på dem – ja, undskyld den noget bombastiske metafor.

Når dette er sagt, så viser diskussionen mellem Peter Gundelach og Ole Thyssen at de postmoderne (eller senmoderne) værdier kan analyseres med to diametralt modsatte udgangspunkter. Ole Thyssen ser åbenbart værdiopløsningen fra en moralsk, etisk synsvinkel. Egoismen stikker hovedet frem og hvis vi ikke vender tilbage til Grundtvigs tanker om folkehøjskolerne som værdiskaber i samfundet så vil det opløses og blive senmoderne. Peter Gundelach ser derimod en lang traditionsbunden udvikling i 'vores værdier'.

Hvis feks. Ole Thyssen ændrede sin synsvinkel ville han kunne se at samfundsinstitutionerne i stigende grad lader individerne i stikken, uden holdpunkter, uden moralske pejlemærker. Hvordan overbeviser værdiforskere individer om at de trygt kan lade sig indlægge på et hospital ('adfærd') til en nyretransplantation, når ingen embedsmænd eller politikere (institutionelle repræsentanter) vil tage ansvar for katastrofen hvor patienter blev smittet med HIV-inficeret blod. Hvis en nyre-patients vurdering af sundhedsvæsnets ('værdi') er intakt siden 1981 hvad siger det så om samfundsudviklingen hen imod et senmoderne samfund? Hvis den ikke er intakt, hvad er så vores konklusion?

Ole: Min feedback [om de postmoderne værdier] kommer fra de tekster jeg læser og de kolleger jeg omgås, dvs. fra den verden jeg lever i.

Peter: Hvis man tror på at der sker en forandring af værdigrundlaget i Danmark, så må man gøre sig den ulempe at gå ind og foreslå hvordan man så skal forholde sig til vores type data, uden at bortforklare det med metodiske problemer. Kunne forandringsteoretikerne ikke raffinere deres teorier om forandringer ved at trække denne type data [EVS's] ind i analysen

Vi kan næppe slutte andet end at det ligger meget småt med en teoretisk forståelse af 'værdiers' betydning for 'adfærd' og at det er uklart hvordan og hvilke samfundsmæssige processer, der skaber 'værdier'.

Eksempel 4: Margaret Mead og de to samoanske piger.

'All that I knew that Friday morning in 1987 was that although Fa'apua'a had not been one of the adolescents studied by [Margaret] Mead in 1925-26 (at the time, Fa'apua'a was Mead's age – twenty-four years old), she had spent much time in Margaret Mead's company, as she the *taupou*, or ceremonial virgin, of high chief Tufele Fa'atoia, district governor of Manu'a. And so, as she sat cross-legged on the *malae*, or meeting ground, of Fitiuta, waiting to be questioned by the secretary for Samoan affairs of American Samoa, I was intensely curious about what it was that Fa'apua'a wanted to have permanently recorded. As Fa'apua'a was an elderly and high-ranking member of his mother's generation, Galea'i Poumele treated her with the greatest respect. ...

Galea'i Poumele: Fa'amu, was there a day, a night, nor any evening, when the woman [i.e., Margaret Mead] questioned you about what you did at nights, and did you ever joke about this?

Fa'apua'a Fa'amu: Yes, we did; we said that we where out at nights with boys; she failed to realize that we were just joking and must have been taken in by our pretences. Yes, she asked: "Where do you go?" And we replied, "We go out at nights!" "With whom?" she asked. Then your mother, Fofoa, and I would pinch one another and say: "We spend the nights with boys, yes, with boys!" She must have taken it seriously but I was only joking. As you know, Samoan girls are terrific liars when it comes to joking. But Margaret accepted our trumped up stories as though they were true.

Galea'i Poumele: And the numerus times that she questioned you, were those the times the two of you continued to tell these untruths to Margaret Mead?

Fa'apua'a Fa'amu: Yes, we just fibbed and fibbed to her.⁴⁴

Da Margaret Mead i 1922 besluttede sig til at følge kurser i antropologi hos Franz Boas og hans undervisningsassistent Ruth Benedict ved Barnard College, så blev hun mødt af en lille gruppe antropologer, der kæmpede for deres faglige overlevelse. Franz Boas var marginaliseret dels på grund af sin tyske oprindelse og dels på grund af sin markante pacifisme under I. verdenskrig. Til gengæld havde han en sag:

When we speak about the difficulties of childhood and of adolescence, we are thinking of them as unavoidable periods of adjustment through which everyone has to pass. The whole psycho-analytic approach is largely based on this supposition. The anthropologist doubts the correctness of these views, but up to this time hardly anyone has taken the pains to obtain an insight into these problems. ... The result of [Miss Mead's] painstaking investigation confirm the suspicion long held by anthropologists, that much of what we ascribe to human nature is no more than a reaction to the restraints put upon us by our civilization.⁴⁵

Han var ekstremt opsat på at få empiriske resultater, der kunne sandsynliggøre at hans kultur-tese var korrekt og dermed mane de biologistiske tendenser i mange antropologiske teori i jorden. Margaret Mead skaffede ham disse resultater, men hendes feltstudie fra Samoa har siden været debatteret, kritiseret og karakteriseret som dilettantisk, overfladisk men også forsvaret og retfærdiggjort⁴⁶. Ikke desto mindre giver interviewet i 1987 med den ene af de to unge piger fra Samoa som var Mead's centrale informanter omkring kønspolitikken i det samoanske samfund visse fingerpeg om at den faktiske præ-ægteskabelige adfærd ikke var så fri og uproblematisk som Mead lader os forstå i sin bog 'Coming of age in Samoa'. Vi oplever en "drille-løgnehistorie" om holdninger og faktuel adfærd, der skulle afspejle en afslappet, mere "sund" seksualindstilling end den de industrielle samfund (frem for alt USA) var belemret med. Måske var de primitive mere seksuelt civiliserede – måske var de det ikke. Margaret Meads feltstudier og forskning giver set i bakspejlet ikke et klart og overbevisende svar.⁴⁷

⁴⁴ The fateful hoaxing of Margaret Mead: A historical analysis of her Samoan research / Derek Freeman, Wetsview Press, 1999, p.2-3.

⁴⁵ Franz Boas i forordet til Coming of age in Samoa / Margaret Mead, Penguin, 1971 [1928].

⁴⁶ Se bl.a. Quest for the Real Samoa: The Mead/Freeman Controversy & Beyond / Lowell D.Holmes, Bergin & Garvey Publishers, 1987 og Drømmen om den fri kærlighed: Et program om Margaret Mead og Samoa, DK-TV2, 12.1.1989. Margaret Mead fortæller selv i et tv-interview at Samoa blev valgt fordi der var bådforbindelse hver 3. uge og hun kunne bo 'civiliseret', altså på en vis måde et 'helt tilfældigt valg'. Se Margaret Mead - månedens forfatter, DK-TV, 1.5.1978.

⁴⁷ Til gengæld var publiceringen af 'Coming of Age in Samoa' en bestseller af dimensioner, der belv oversat til utallige sprog og brugt som "bibel" af pædagoger, sexologer og unge som ville gøre op med en traditionsbunden seksualmoral. Et praktisk eksempel på en samfundsmæssig diskurs.

Ser vi lidt overordnet på disse fire eksempler så trænger behovet sig på for at etablere en sociologisk forståelse der kan afklare at 'udsagn x' beskriver eller er en dimension i 'holdning z' og dermed tentativt bestemmer 'adfærd y'.

Peter: den fælleseuropæiske holdningsundersøgelse viser at det værste der kan ske for én i samtlige europæiske lande er at få stjålet sin bil, værre end mord og mishandling. Det kan man vel ikke påstå kan danne grundlag for et postmodernistisk værdigrundlag.

Ole: det kan godt være at man lever lige som sine forældre gjorde tidligere, men der er sket den markante forandring at man ved at man kan gøre det anderledes.

Fishbein & Ajzen påpeger at det gennem analyser af konkrete eksperimentelle undersøgelser viser sig at 'ikke alle handlinger overfor et givet objekt er relateret til holdningen overfor dette objekt' og at 'multiple-handlings-kriterier baseret på en relevant udvælgelse af specifikke handlinger repræsenterer et holdningsmål og vil samtidigt være højt korreleret med andre mål for den samme holdning'. Det bliver altså svært at forudsige specifikke handlinger på basis af traditionelle holdningsmål, men vi kan selvfølgelig spørge en given person om han / hun agter at udføre en given (enkeltstående) handling (som at stemme på Venstre i morgen eller ved næste folketingsvalg). Mindst fire faktorer kan tænkes at bestemme svaret: a) graden af korrespondance mellem hensigtens og adfærdens specificitet, b) hensigtens stabilitet (meget fremtidige og dermed meget hypotetiske handlinger har stor usikkerhed), c) graden af personens viljesmæssige kontrol over udførelsen af hensigten (dvs. den konkrete handling) og d) personens vaner. Fishbein & Ajzen er fortrøstningsfulde:

Since much human behavior is under volitional control, most behaviors can be accurately predicted from an appropriate measure of the individual's intention to perform the behavior in question. For a high correlation between intention and behavior to obtain, however, two prerequisites have to be met. First, the intention has to be measured at the same level of specificity as the behavioral criterion, and second, the measure of intention must reflect the person's intention at the time he performs the behavior. Since intentions are usually measured some time prior to performance of the behavior, intervening events may change the behavioral intention and thus reduce its relation to behavior. Prediction of behavior can be improved by taking these intervening events into account. Although several factors may influence the size of any given intention-behavior relation, an investigator should usually be able to identify and appropriately measure an intention that will be highly correlated with the particular behavior he would like to predict.

Kan vi så også være det? Desværre er den sociologiske fantasi fejlslagne intuition hyppigere reglen end undtagelsen. Forudsigelse af en persons handlinger er ikke det samme som at forstå den samme handling. Forudsigelsen kræver "blot" et relevant mål for personens hensigt. Forklaringen kræver en dybere analyse af de faktorer der bestemmer personens hensigt. Vi står altså i en situation der meget ligner den sociologer befinder sig i når de udarbejder prognoser af mere makro-teoretisk karakter. For den sags skyld også en situation som fremtidsforskere befinder sig i. Hvornår er analysen dækket tilstrækkeligt ind for så vidt det drejer sig om personrelaterede variable og hvornår er den dækket ind for så vidt det drejer sig om sam-

fundsmæssige forhold i bred forstand. Sociologer vælger som regel begge strategier, hvilket ikke gør arbejdet lettere.

Afslutning.

Lad os slutte med et halvløst resultat i vores lille konkurrence mellem Peter og Ole.

På det sociologisk videnskabelige plan står det sandsynligvis 1:0 til Peter Gundelach over Ole Thyssen. Peter Gundelach måler (gentagne gange) de samme komplekser af hensigter (eller værdier som han kalder dem). Han kontrollerer også at indholdet i hensigterne (specificiteten) ikke ændres efterhånden som tiden går. Så med kikkerten rettet bagud (fokus på de mange forudgående fælleseuropæiske undersøgelser) vurderer han at han har et solidt grundlag for at fortælle os hvordan danskerne lever nu og lige om lidt. Det ændre desværre ikke ved den kendsgerning at fremtiden meget vel kan udvise en 1:2 sejer til Ole Thyssen fordi en akut opstået politisk krise, miljøkatastrofe, økonomisk lavkonjunktur, religiøs vækkelsesbevægelse kuldaster resultaterne af spørgeskemaundersøgelserne af 'holdninger & værdier' overfor det vi kalder det moderne menneskes postmoderne liv og livsbetingelser.

Ole Thyssen giver i sin impressionistiske analyse et bud på hvor vi er på vej hen: vi er i det moderne klassesamfund, hvor en stor gruppe eller klasse opfatter den øgede individuelle frihed og ansvarlighed som en trussel. De vil beskyttes og bliver et nationalt orienteret bolværk mod forandring. En anden klasse glæder sig over den øgede frihed og arbejder på livet løs, forglemmer sig i arbejdet og glider in i en tilstand af 'ikke-tilhør' geografisk såvel som historisk. Forandringen er for denne klasse selve livsnerven.

Lad os slutte med to citater fra konkurrenterne (gæt selv hvilke):

'Vi lever i et samfund der er globaliseret og dermed centrumsløst.'

'Vi lever i et kapitalistisk samfund, og det er centralt for skabelsen af folks værdier.'